

**ՀԱՄԱԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ԱՌԱՋԻՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ ԵՎ
ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ**

ՆԵԼԼԻ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Քանալի բառեր՝ *համաթյուրքականություն, «Թյուրքական ընկերություն», «Թյուրքական հայրենիք», «Թյուրքական օջախներ», «Երիտասարդ գրիչներ» շարժում, «Դեպի ժողովուրդ», Թուրան, ազգայնականություն:*

Ներածություն

Համաթյուրքականության գաղափարները սկսեցին ձևավորվել 19-րդ դարի վերջին տասնամյակներին Ռուսաստանում՝ ի դեմս թաթար մտածողների: 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին Օսմանյան կայսրությունում թեև արդեն սկսվել էր համաթյուրքականության գաղափարների տարածման ու համակարգման գործընթացը, սակայն կազմակերպությունների և մամուլի գործունեությունը սահմանափակվում էր համիդյան վարչակարգի կողմից: Իրավիճակը փոխվեց 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո, երբ համաթյուրքական գաղափարներ ունեցող մտածողներն ազատ գործունեություն ծավալելու իրավունք ստացան, ավելին՝ իշխող «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը սկսեց հովանավորել ու աջակցել նրանց: Նման պայմաններում հիմնադրվեցին համաթյուրքական բնույթի առաջին կազմակերպությունները, հրատարակվեց մամուլը, և ըստ այդմ սկսվեց համաթյուրքականության գաղափարների ինստիտուցիոնալացման գործընթացը:

Համաթյուրքականության գաղափարների ինստիտուցիոնալացման սկիզբը. «Թյուրքական ընկերություն» կազմակերպությունը

Համաթյուրքականության գաղափարներով առաջինը հիմնադրվեց «Թյուրքական ընկերությունը» (Türk Derneği)՝ 1908 թ. դեկտեմբերի 25-ին: Ընկերության հիմնադիր պանթյուրքիստներ Յուսուֆ Աքչուրան, Նեջիփ Ասըմը, Վելեդ Չելեբին որոշեցին ստեղծել թյուրքական կազմակերպություն՝ ապաքաղաքական, մշակութային հիմքերով: Շուտով նրանց միանում են ժամանակի թուրք մտածողներից Ահմեդ Միդհաթը, Էմրուլլահ էֆենդին, Բուրսալը Մեհմեդ Թահիրը, Ռիզա Թեվֆիքը, Ահմեդ Հիքմեթը, Քորքմազօղլու Ջելալը, Աքիլիթզադե Մուսան, Ֆուադ Ռահֆը, Ահմեթ Ֆերիթը: Ավելի ուշ ընկերությանն են միանում Մեհմեթ Էմին Յուրդաքուլը, Իսմայիլ Գասպրինսկին (Գասփըրալը), Ահմեթ Աղաևը (Աղաօղլու), Ալի Հյուսեինզադեն, Հուսեյին Ջահիդը (Յալչըն), Մեհմեդ Ֆուադ Քյոփրյուլյուն, Ֆուադ Սաբիթը, Մարտին Հարթմանը, Վլադիմիր Գորդլևսկին: Հիմնադիրների մեջ էր նաև հայ Հակոբ Բոյաջյանը¹: 1912 թ. հոկտեմբերին ընկերությանն արդեն անդամակցել էր 63 մարդ²: «Թյուրքական ընկերության» պատվավոր նախագահը և հովանավորն էր արքայազն Վելիահթ Յուսուֆ Իզզեթին էֆենդին, նախագահն էր Ֆուադ Ռահֆը, փոխնախագահը՝ Նեջիփ Ասըմը և քարտուղարը՝ Յուսուֆ Աքչուրան³:

Ընկերության կենտրոնը գտնվում էր Ստամբուլում: Փաստորեն ընկերության հիմնադիրները հայտնի պանթյուրքիստներ էին, որոնց հիմնական նպատակն էր համակարգել ու տարածել համաթյուրքականության գաղափարները:

¹ Landau 1995: 39; Temir Ahmet 1987: 41.

² Akçura Yusuf 1978: 210.

³ Paçacıoğlu Burhan 2001: 223-225.

Հիմնադրման պահից «Թյուրքական ընկերությունը» սկսեց լայն գործունեություն ծավալել և նրան հաջողվեց երկրի ներսում ու սահմաններից դուրս չորս մասնաճյուղեր հիմնել: Օսմանյան կայսրության ներսում բացվեցին երեքը՝ Ռուշուկում, Իզմիրում և Կաստամոնուում, իսկ դրսում՝ միայն Բուդապեշտում⁴: Բուդապեշտի մասնաճյուղը հիմնադրվել է 1909 թ. Իգնազ Բունոսչի (Ignacz Kunosç) ղեկավարությամբ⁵: Հունգարիայում գործող «Թյուրքական ընկերության» պատվավոր նախագահն է եղել Արմենիուս Վամբերին⁶:

«Թյուրքական ընկերության» նպատակը հստակ ձևակերպված է նրա կանոնադրության 2-րդ հոդվածում՝ «ընկերության նպատակը թյուրքերեն խոսող բոլոր ժողովուրդների սովորեցնել ու կրթել անցյալի ստեղծագործություններով, գործերով և ընդգծել թյուրքերի թողած ժառանգությունը՝ այսինքն պատմությունը, լեզուն, բանահյուսությունն ու գրականությունը, ազգագրությունն ու ազգաբանությունը, թյուրքական պետությունների հին և նոր աշխարհագրությունների ուսումնասիրումն ու ճանաչումը և այս ամենը տարածել ամբողջ աշխարհում, մեր լեզուն գեղեցիկ, մաքուր, հստակ դարձնելու միջոցով այս ամենը հասցնել բարձր մակարդակի և քաղաքակրթության աստիճանի»⁷: Ըստ էության կազմակերպության նպատակն էր ուսումնասիրել թյուրքա-

⁴ Sarımay Yusuf 1994: 96, Landau M. Jacob 1981: 40.

⁵ Uzer Umut 2016: 29.

⁶ Ա. Վամբերին Բուդապեշտի համալսարանում (հիմնադրվել է 1870 թ.) եղել է թյուրքագիտության ամբիոնի առաջին վարիչը, միաժամանակ եղել է «Թուրան» ընկերության, որը հիմնադրվել է Հունգարիայում 1910 թ., պատվավոր նախագահը: Այդ ընկերության նպատակն էր Հունգարիայի ղեկավարության ներքո միավորել բոլոր թուրանական ժողովուրդներին: Önem Nizam 2005: 49-50, 57-59.

⁷ Akçura Yusuf 1978: 209-210.

կան բոլոր ժողովուրդների պատմությունը և մշակութային ժառանգությունը:

«Թյուրքական ընկերության» անդամները բացահայտ հայտարարում էին, որ քաղաքականության մեջ օսմանականությանը հավատարիմ մնալով հանդերձ մշակութային ոլորտում, մասնավորապես լեզվի հարցերում, հետևելու են թյուրքականությանը: Ընկերության անդամների համար առաջնային խնդիր էր համարվում թուրքերենը մաքրել արաբերեն ու պարսկերեն բառերից, հատկապես եթե թուրքերենն ունի դրանց հոմանիշները: Մյուս կողմից հասկանալով, որ ամբողջությամբ հնարավոր չէ թուրքերենը մաքրել, ավելին, եթե չկան բառերի թուրքերեն տարբերակները՝ պահպանել փոխառությունները: Հարկ է նշել, որ «Թյուրքական ընկերությունը» հետաքրքրություն էր ցուցաբերում նաև արտաքին թուրքերի⁸ նկատմամբ: Այսպես, ընկերության կանոնադրության 5-րդ հոդվածում խոսվում է այն մասին, որ Բալկաններում, Ավստրիայում, Ռուսաստանում, Իրանում, Աֆրիկայում, Ասիայի կենտրոնում և Չինաստանում բնակվող թյուրքերը օսմանյան թուրքերի հետ ամբողջություն են կազմում⁹:

«Թյուրքական ընկերության» նախաձեռնությամբ հրատարակվել են թերթեր, ամսագրեր, աշխատություններ ու գրքեր¹⁰, ինչպես նաև կազմակերպվել են դասախոսություններ և գիտաժողովներ: «Թյուրքական ընկերությունը» նախաձեռնեց նաև նույնանուն խորագրով ամսագրի հրա-

---

⁸ Օսմանյան կայսրությունում, ապա նաև Թուրքիայի Հանրապետությունում արտաքին թյուրքեր (Dış Türkler) են անվանում թուրքական պետության սահմաններից դուրս բնակվող թյուրքախոս ժողովուրդներին:

⁹ Sarnay Yusuf 1994: 98.

¹⁰ Ընկերության հրատարակած առաջին գրքերը եղել են Նեջիփ Ասըմի «Թյուրքերի ամենահին գրերը» («Türklerin pek eski yazısı») և Բուրսալը Մեհմեդ Թահիրի «Թյուրքերի ծառայությունները գիտությանը» («Türklerin Ulüm ve Fünuna Hizmetleri») աշխատությունները:

տարակույթունը: Ամսագրում հրատարակվում էին տարբեր բնույթի հոդվածներ, ընդ որում քիչ չէին հրապարակումները Կենտրոնական Ասիայի թյուրքերի մասին, որոնց նպատակն էր օսմանյան թյուրքերին ծանոթացնել թյուրքական մյուս ժողովուրդների հետ: Բացի այդ, ամսագրում պարբերաբար նյութեր էին հրատարակվում կազմակերպության անդամների հանդիպումների ու կազմակերպած քննարկումների վերաբերյալ, ինչպես նաև անդրադարձ կար տեղական ու արտաքին ներդրողների մասին: Հրատարակված հոդվածներում գերակշռում էին թյուրքերենի և թյուրքական լեզուների, Կազանի թյուրքերի ասացվածքների ու առածների, թյուրքմենների ձեռքի արհեստների, թաթարական գրականության, թյուրքական պատմության և հնությունների վերաբերյալ ուսումնասիրությունները¹¹:

«Թյուրքական ընկերություն» ամսագրի էջերում զգալի տեղ էր հատկացվում թյուրքերենի պարզեցման խնդիրներին, որի հետ կապված հոդվածներ են գրել Նեջիփ Ասըմը, Մեհմեթ Էմին Յուրդաքուլը, Մեհմեթ Ֆուադը և այլք: Այս բոլոր հեղինակները փորձում էին գտնել թյուրքերենի պարզեցման ընդհանուր սկզբունքներ և մշակել նոր մեթոդներ: Նրանք նաև պայքարում էին թյուրքական գրականության զարգացման համար: Թյուրքերենի պարզեցման խնդիրներին առավել շատ անդրադարձել են Ահմեդ Հիքմեթը՝ «Մեր լեզուն» («Dilimiz», հրատարակվել է «Թյուրքական ընկերություն» ամսագրի 1-ին և 2-րդ համարներում) և Իսփարթալը Հաքքըն՝ «Թյուրքերենի պարզեցումը» («Türkçenin Sadeleştirilmesi», հրատարակվել է «Թյուրքական ընկերություն» ամսագրի 4-րդ համարում) խորագրով հոդվածներում: Ըստ Ահմեդ Հիքմեթի լեզուն ազգ ստեղծելու նախադրյալն է¹²: Զգալի թվով հոդվածներ էին հրատարակվում թյուրքերենի

¹¹ Landau 1981: 38.

¹² Üstel Füsün 2004: 29.

առողջանության, հանգստավորման, արտասանության, ուղղագրության վերաբերյալ: Բացի այդ հոդվածներ էին հրատարակվում թյուրքական գրականության թեմատիկայով: Այսինքն՝ կարող ենք ասել, որ ինչպես «Թյուրքական ընկերություն» կազմակերպությունը, այնպես էլ նույնանուն ամսագիրը կողմ էին լեզվական բարեփոխմանը՝ այն է լեզվի պարզեցմանը, նպատակ հետապնդելով խոսակցական լեզուն վերածել գրական լեզվի: Սա խորհրդանշում էր, որ պարզեցված թյուրքերենն ավելի հասկանալի կլինի և ժամանակի ընթացքում այն կտարածվի ոչ միայն օսմանների, այլև թյուրքական մյուս ժողովուրդների շրջանում: Այսինքն՝ լեզուն դառնալու էր թյուրքական ժողովուրդներին միավորող առաջնային հիմքերից մեկը:

«Թյուրքական ընկերություն» ամսագրի էջերում նկատելի էր թե՛ մշակութային, թե՛ քաղաքական համաթյուրքականության ազդեցությունը: Այսպես, ամսագրի առաջին համարում տեղ է գտել «Պետք է իմանանք և սովորենք թյուրքականությունը» («Türklüğü Bilmeli ve Bilşmeliyiz») խորագրով հոդվածը, որը նոր մոտեցում էր բերում և կոչ էր անում ուշադրություն դարձնել քաղաքական պանթյուրքիզմին¹³: Հարկ է փաստել, որ քաղաքական պանթյուրքիզմի մասին ներկայացնում էր Յուսուֆ Աքչուրան¹⁴:

«Թյուրքական ընկերություն» ամսագրի ընդամենը յոթ համարներ են հրատարակվել: 1911 թ. հետո ամսագիրը չէր հրատարակվում, ավելին՝ կազմակերպության գործունեությունը գրեթե դադարել էր: Թեև անդամների կողմից որոշակի քայլեր ձեռնարկվեցին այն վերակենդանացնելու ուղղությամբ, սակայն՝ ապարդյուն:

---

¹³ Sarıay Yusuf 1994: 99.

¹⁴ Յուսուֆ Աքչուրան (1870-1935 թթ.) իր «Քաղաքականության երեք ձև» հոդվածով հանդիսանում է քաղաքական պանթյուրքիզմի հիմնադիրը: Ավելի մանրամասն տե՛ս Akçura Yusuf: 1976.

1913 թ. ամռանը «Թյուրքական ընկերությունը» վերանվանվում է «Թյուրքական գիտելիքի ընկերություն» (Türk Bilgi Derneği): Վերջինը նախատեսված էր որպես Արվեստի ու գիտությունների ակադեմիա, ուներ կիսապաշտոնական կարգավիճակ, գտնվում էր «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության հովանու ներքո և ֆինանսավորվում էր պետության կողմից¹⁵: «Թյուրքական գիտական ընկերության» նախագահին էր էմրուլլահ էֆենդին: Եթե նախկինում ընկերությունն իր խնդիրն էր համարում միայն թյուրքագիտական հարցերի քննարկումը, ապա հետո ձեռնամուխ է լինում ստեղծել գիտության տարբեր բնագավառներին վերաբերող առանձին բաժանմունքներ՝ բնական գիտությունների, մաթեմատիկայի, բժշկության, իսլամագիտության, սոցիոլոգիայի¹⁶: Այնուհետև այս հիմքով ստեղծվում են վեց բաժիններ՝ թյուրքականության (Türkiyet), որը ղեկավարում էր Նեջիփ Ասըմը, իսլամականության (İslamiyet)՝ ղեկավարում էր Էրուլուան, կենցաղի (Hayatiyat)՝ ղեկավարում էր դոկտոր Ռիֆաթը, փիլիսոփայության և տնտեսության (Felsefe ve İctimaiyat)՝ ղեկավարում էր Էմրուլլահ էֆենդին, հոգևոր և նյութական արժեքների (Riyaziyat ve Maddiyat)՝ ղեկավարում էր Սալիհ Ջեքին, համաթյուրքականության (Türkçülük)՝ ղեկավարում էր Ջելալ Սահիրը¹⁷:

Ընկերությունը հրատարակել է նաև «Գիտական ամսագիր» («Bilgi Mecmuası») խորագրով գիտական հանդեսը, որի առաջին համարը լույս է տեսել 1913 թ. նոյեմբերին Ստամբուլում¹⁸: Ամսագիրը կարճ կյանք է ունեցել՝ լույս է տեսել ընդամենը վեց համար և հրատարակվել է մինչև 1914 թ. հունիսը: Ամսագրի ղեկավարն էր Ջելալ Սահիրը:

---

¹⁵ Landau 1995: 40.

¹⁶ Гасанова 1966: 59.

¹⁷ Temir Ahmet 1987: 45.

¹⁸ Landau 1981: 39.

Ամսագրում հիմնականում հողվածներ էին հրատարակվում գրականության, փիլիսոփայության, պատմության, կրոնի, մանկավարժության վերաբերյալ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում կազմակերպությունն ակտիվ գործունեություն չի ծավալում և շուտով դադարում է գոյություն ունենալուց: Իսկ ընկերության անդամներն իրենց գործունեությունը շարունակեցին «Թյուրքական հայրենիք» և «Թյուրքական օջախներ» ընկերություններում:

Ըստ էության «Թյուրքական ընկերությունը» թեև որոշակի տեղ էր հատկացնում քաղաքական համաթյուրքականությանը, սակայն առաջնային ուշադրության կենտրոնում էին գտնվում մշակութային հարցերը: Ընկերությունը և ամսագիրը՝ ի դեմս համաթյուրքական հայացքներով մտավորականների, հիմնականում քարոզում էին մշակութային համաթյուրքականությանը վերաբերող գաղափարներ՝ այդպիսով փորձելով դրանք տարածել հասարակության մեջ և ինստիտուցիոնալացնել հասարակական ու պետական կառույցներում: Մյուս կողմից նկատելի է, որ քաղաքական հարցերին վերաբերող խնդիրներում հետևում էին օսմանականության քաղաքականությանը: Ամենայն հավանականությամբ սա կապված էր այն հանգամանքի հետ, որ այս շրջանում երիտթյուրքերը դեռևս ամբողջությամբ չէին կողմնորոշվել դեպի պանթյուրքիզմը, և երկրորդ՝ թյուրքականության գաղափարները այնքան էլ տարածված չէին հասարակության մեջ, ինչ-որ տեղ դրանք դեռևս անհասկանալի էին, անգամ ղեկավարող շրջանակների համար, այսինքն՝ համաթյուրքականությունը հիմնականում մնում էր մտավորական շարժում: Նման պայմաններում մշակութային համաթյուրքականության քարոզումն առաջին հերթին կայսրության թյուրքականացման նպատակ էր հետապնդում:

«Երիտասարդ գրիչներ» շարժումը և համաթյուրքականության գաղափարները

Քննարկվող ժամանակաշրջանում սկիզբ առավ «Երիտասարդ գրիչներ» շարժումը (Genç Kalemler Hareketi), և Սալունիկում սկսվեց հրատարակվել նույնանուն ամսագիրը: Ինչպես շարժումը, այնպես էլ ամսագիրը գտնվում էր «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության հովանու ներքո: Ամսագիրն առաջին անգամ հրատարակվել է երիտթյուրքական կուսակցության ֆինանսական աջակցությամբ¹⁹, միաժամանակ այն երիտթյուրքերի երկրորդ կարևոր օրգանն էր հանդիսանում: «Երիտասարդ գրիչներ» ամսագիրը սկսել են հրատարակել հայտնի պանթյուրքիստ Զիյա Գյոքալփը և ընկերները 1911 թ.: Ամսագրի էջերում հիմնականում քննարկվում էին թյուրքերեն լեզվի պարզեցման և թյուրքական ազգայնականության վերաբերյալ հարցեր: «Երիտասարդ գրիչներ» ամսագիրն առաջ էր քաշում հիմնականում մշակութային համաթյուրքականության գաղափարը: Այդու, «Երիտասարդ գրիչները» հանդիսանում էին թյուրքականության մի նոր հոսանք, որոնք ևս առաջնային էին համարում լեզվական բարեփոխումը: Նրանց հիմնական նպատակն էր պարզեցնել գրավոր լեզուն և մոտեցնել ժողովրդական լեզվին: Շարժմանն աջակցում էին ժամանակի մտածողներից Ալի Ջանիփը, որն ամսագրի հրատարակիչներից էր, պանթյուրքիստներ Օմեր Սեյֆեթթինը և Զիյա Գյոքալփը: Այս երեք անհատներն էլ գրել են ամսագրում հրատարակված հոդվածների մեծ մասը²⁰:

¹⁹ Karpaz H. Kemal 2001: 376.

²⁰ Այս ժամանակաշրջանում թյուրքերենի պարզեցման հարցը հետաքրքրում էր թյուրք մտավորականության լայն շրջանակներին: Կազանի թաթար մտավորականներից Այազ Իսհաքին (1878-1964 թթ.) 1909 թ. «Sirat-ı Müstakim» ամսագրում հրատարակում է «Լեզվի խնդիրը» («Lisan Meselesi») և «Լեզվի խնդրի վերաբերյալ» («Lisan Meselesine Dair»)

Ամսագրի առաջին համարում Օ. Սեյֆեթթինը հրատարակեց «Նոր բառ» («Yeni Lisan») խորագրով հոդվածը, որտեղ հեղինակն առաջ էր քաշում ազգային լեզու ու ազգային գրականություն հասկացությունները²¹: Այս հոդվածով սկիզբ առավ «Նոր բառ» շարժումը, որի հիմնական նպատակը թուրքերենի պարզեցումն էր²²: Շուտով Ջիա Գյոքալփը և նրա ընկերները՝ Աթա Գյունդուզ, Աբդուլլա Ջեվդեթ, Հուսեյն Ջահիդ (Թանինի խմբագիրն էր) և Հալիդե Էդիփ, հիմնադրեցին ազդեցիկ, ծայրահեղ ազգայնական «Նոր բառ» («Yeni Lisan») ընկերությունը: Վերջինի նպատակներն էին՝ 1. թյուրքական կենցաղից մաքրել արտաքին ու վնասակար ազդեցությունները, վերածնել հին թյուրքական (ասիական) մշակույթը և թուրքերեն լեզուն մաքրել պարսկական ու արաբական բառերից (այստեղից էլ եկել է կազմակերպության անունը - «Նոր բառ»): 2. Գիտականորեն հիմնավորել բոլոր «թուրանցիների»՝ այն է, թյուրքեր, մոնղոլներ, թունզուզներ, ֆիննո-ուլոուրներ և այլ ուրալ-ալթայան ժողովուրդների, մեկ էթնիկական ու մշակութային համայնք լինելու հանգամանքը²³:

«Երիտասարդ գրիչներ» ամսագրում թյուրքականության, թուրանականության և ազգայնականության վերաբերյալ հոդվածներ ու նյութեր է հրատարակել Ջիա Գյոքալփը: Առավել հայտնի է այս ամսագրի էջերում հրատարակված Ջիա Գյոքալփի «Թուրան» («Turan») բանաստեղծությունը²⁴, որը համաթյուրքականության ու համաթուրա-

---

խորագրով հոդվածները, որոնք երկուսն էլ վերաբերում են թուրքերենի պարզեցման հարցերին: Demir Ahmet 2016: 11.

²¹ Gazioglu Can Duran 2018: 282.

²² Demir Ahmet 2016: 9.

²³ Zenkovsky A. Serge 1960: 107.

²⁴ «Թուրան» բանաստեղծությունն առաջին անգամ հրատարակվել է «Ռումելի» թերթում «Դեմիրթաշ» ստորագրությամբ: Հետագայում հրատարակվել է «Երիտասարդ գրիչներ» ամսագրում «Թեվֆիք Սեդաթ»

նականության ոգով գրված ամենահայտնի ստեղծագործություններից է և մեծ ազդեցություն է թողել թուրք երիտասարդության վրա: Այստեղ հեղինակը ուղղակիորեն նշում է, որ «թուրքերի հայրենիքը Թուրքիան չէ, ոչ էլ Թուրքեստանը, այլև հավերժական ու հսկայական երկիր Թուրանը»²⁵: «Երիտասարդ գրիչներ» ամսագրում Գյոքալփի հրատարակումներից նշանակալից էր «Նոր կյանք և նոր արժեքներ» («Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler», 1910 թ.) վերնագրով հոդվածը²⁶: Հեղինակը խոսում է 1908 թ. հեղափոխության արդյունքում Օսմանյան կայսրությունում ձևավորված նոր կյանքի մասին, որին համապատասխան պետք է ստեղծվեն նոր արժեքներ: Ըստ նրա օսմանյան հասարակությունը նոր կյանք ու մի նոր քաղաքակրթություն է հրապարակ բերում, որը թուրքերին է²⁷:

Հարկ է նշել, որ ամսագրի էջերում որոշակի տեղ էր հատկացվում Օսմանյան կայսրության ներքին ու ատաքին խնդիրների քննարկմանը: Սակայն, ի տարբերություն «Թյուրքական ընկերության», այստեղ արտաքին թյուրքերի մասին ոչինչ չէր գրվում: «Երիտասարդ գրիչներ» ամսագիրը նշանակալի դեր խաղաց թուրքական ազգայնականության գաղափարների ձևավորման գործում: Փաստորեն ամսագրի շուրջ հավաքվել և հոդվածներ էին գրում հայտնի պանթյուրքիստներ Մեհմեթ Էմինը, Յուսուֆ Աքչուրան, Օմեր Սեյֆեթթինը, Ահմեթ Հիքմեթը և այլք: Այս ճանապարհով նրանք ձգտում էին համաթյուրքականության գաղափարները տարածել հասարակության շրջանում:

ստորագրությամբ, իսկ 1912 թ. արտատպվել է «Ոսկե նվեր» (Altın Armağan) ժողովածուի մեջ «Զիյա» ստորագրությամբ: Гасанова 1966: 128.

²⁵ Heyd Uriel 1950: 126.

²⁶ Gökalp Ziya 1982: 40-46.

²⁷ Özyurt Cevat 2005: 181-182; Parla Taha 1985: 57-59.

Բալկանյան պատերազմների ընթացքում «Երիտասարդ գրիչներ» շարժման անդամները հեռացան Սալոնիկից և հիմնականում հաստատվեցին Ստամբուլում՝ անդամակցելով «Թյուրքական հայրենիք» և «Թյուրքական օջախներ» ընկերություններին:

Համաթյուրքականության գաղափարների ինստիտուցիոնալացումը «Թյուրքական հայրենիք» ընկերության ու ամսագրի միջոցով

Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցող գործընթացներին, ինչպես նաև հայտնի պանթյուրքիստների գործունեությանը հետևում էին եվրոպական տարբեր երկրներում սովորող երիտասարդները: Հենց նրանց կողմից էլ 1910 թ. ժնևում ստեղծված ազգայնական խմբակը հայտնի դարձավ «Թյուրքական հայրենիք» («Türk Yurdu») անունով: Մեկ տարի անց Լոնդոնում ևս հիմնադրվեց նմանատիպ խմբակ, որից հետո նման խմբակներ բացվեցին Փարիզում, Վենետիկում, Լոզանում և եվրոպական այլ քաղաքներում: Այդ խմբակներն ունեին հարյուրավոր անդամներ և լայն գործունեություն էին ծավալում, սակայն առավել հիշարժան են այս խմբակների կազմակերպած կոնֆերանսները: Նման կոնֆերանսներից առաջինը կազմակերպվեց Լոզանում 1912 թ. ապրիլի 1-2-ին՝ «Թյուրքական ընկերների ընկերություն» խորագրով: Երկրորդ կոնֆերանսը տեղի ունեցավ 1913 թ. մարտի 15-18-ը²⁸: Կոնֆերանսներում քննարկվեցին կրթության, թուրքերենին, թյուրքական ժողովուրդների անցյալին վերաբերող հարցեր: 1913 թ. վերջին Փարիզում հիմնադրվեց ևս մեկ խմբակ դարձյալ «Թյուրքական հայրենիք» անունով: Վերջինիս նպատակն էր Փարիզի գրադարաններից ու արխիվներից թյուրքագիտության վերաբերյալ հավաքել նյութեր ու հրատարակություններ և կազմել քար-

²⁸ Sarımay Yusuf 1994: 107-111.

տարան: Հարկ է նշել, որ այս խմբակներին անդամակցած երիտասարդների շրջանում լայնորեն քարոզվում էին համաթյուրքականության, թյուրքական աշխարհի, Թուրանի և նմանատիպ գաղափարներ: Պատահական չէր, որ այս երիտասարդներից շատերը՝ Յուսուֆ Քեմալ, Մեհմեթ Էսաթ, Շյուքրյու Սարաջոլյու Ջենկրե և այլք, հետագայում ակտիվ գործունեություն ծավալեցին Թուրքիայում:

Վերոնշյալ խմբակները սկիզբ և հիմք հանդիսացան 1911 թ. օգոստոսի 31-ին Ստամբուլում «Թյուրքական հայրենիք» անունով ընկերության հիմնադրման համար: Նման ընկերության հիմնադրման միտքը պատկանում էր Մեհմեթ Էմին Յուրդաքուլին, ում հետ ընկերության համահիմնադիրներն են հանդիսանում Ահմեթ Աղաօղլուն, Ալի Հյուսեին-զադեն, Աքիլ Մուիթարը (Özden) և Յուսուֆ Աքչուրան: Հետագայում ընկերությանն է միանում նաև Ջիյա Գյոքալփը: Ընկերության նպատակն էր բարձրացնել թյուրքերի մշակութային մակարդակը, սակայն կարևոր էր նաև հիմքեր ստեղծել ազգայնականության և համաթյուրքականության գաղափարների տարածման համար, ինչը նրա նախորդ «Թյուրքական ընկերությունը» չկարողացավ իրականացնել: Սակայն այս ընկերությանը ևս վիճակված չէր կյանքի կոչել վերոնշյալը, քանզի մի քանի ամիս անց այն դադարեց գոյություն ունենալուց, և նրա անդամները միացան հիմնականում «Թյուրքական օջախներ» կազմակերպությանը: Հարկ է նշել, որ ընկերության մնայուն ներդրումը եղավ համանուն ամսագրի ստեղծումը:

«Թյուրքական հայրենիք» ընկերության նպատակների, գաղափարների և ընդհանրապես համաթյուրքականության գաղափարախոսության համակարգման և տարածման համար կարևորագույն դեր է խաղացել «Թյուրքական հայրենիք» խորագրով ամսագիրը: Կարելի է ասել, որ «Թյուրքական հայրենիք» կազմակերպությունը վերածվում է նույնա-

նուն ամսագրի: Այն սկսել է հրատարակվել Ստամբուլում 1911 թ. և սկզբնական շրջանում հանդիսանում էր «Թյուրքական հայրենիք» ընկերության օրգանը: 1912 թ. այս ամսագիրը հանդիսանում է Ստամբուլյան ազգայնական ընկերության օրգանը: Խորհրդային հետազոտող Է. Հասանովայի կարծիքով այն ավելի ուշ վերածվում է «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության «Թյուրքական օջախների» ազիտացիոն-քարոզչական ապարատի²⁹: Պանթյուրքիստների համար «Թյուրքական հայրենիք» ամսագիրը հանդիսանում էր գլխավոր հարթակ իրենց գաղափարները ներկայացնելու և քարոզելու համար և ըստ էության ստվերում էր պանթյուրքական ուղղվածությամբ մյուս պարբերականներին³⁰: Ինչպես նշում է իսրայելացի հետազոտող Ջ. Լանդաուն՝ ամսագիրը, որը սկսեց հրատարակվել 1911 թ. վերջին (իր «Դեպի ժողովուրդ» հավելվածի հետ) Օսմանյան կայսրությունում մի քանի տարի եղել է պանթյուրքիզմի ամենակարևոր օրգանը³¹:

Նման ամսագրի ստեղծման նախաձեռնությունը պատկանում էր Յուսուֆ Աքչուրային, Մեհմեթ Էմինին, Ահմեթ Հիքմեթին, Ահմեթ Աղաօղլուն, Ալի Հյուսեինզադեին և դուրսից Աքիլ Մուհթարին: Բոլոր նշվածները կազմում էին խմբագրական խորհուրդը: Երբ 1912 թ. Ահմեթ Հիքմեթը նշանակվեց Բուդապեշտում դեսպան, նրան փոխարինեց Զիյա Գյոքալփը: Ամսագրի հրատարակման թույլտվությունը ձևակերպվել էր Մեհմեթ Էմինի անունով, սակայն 1911 թ. նա

²⁹ Гасанова 1966: 60.

³⁰ Այս շրջանում Ստամբուլում պանթյուրքական ուղղվածությամբ հրատարակվում էր «Մեծ զգացմունք» («Büyük Duygu») շաբաթաթերթը: 1913 թ., հայտնի էին նաև «Թյուրքական նահանգ» («Türk İli»), «Թուրան» («Turan») և «Թյուրքական լեզու» («Türk Dili») թերթերը, ընդ որում վերջինը հրատարակվում էր Մակեդոնիայում և Ցարական Ռուսաստանում: Տե՛ս Landau 1995: 43-44.

³¹ Landau 1981: 40.

նշանակվում է Էրզրումի վալի, և ամսագրի ղեկավարման գործը դրվում է Յ. Աքչուրայի վրա³²: Վերջինս ամսագիրը խմբագրում է մինչև 1917 թ.³³: Ըստ ֆրանսիացի պատմաբան Ֆ. Գեորգեոնի, ամսագրի նախապատրաստական աշխատանքներին մասնակցել է նաև երիտթուրքական առաջնորդներից Էնվեր փաշան, ով ամսագրին նյութական ու բարոյական աջակցություն է ցույց տվել՝ այն կապելով «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության հետ³⁴: Նշենք, որ սկզբնական ժամանակաշրջանում «Թյուրքական հայրենիք» ամսագիրը որոշակի հեռավորություն էր պահում «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունից, որը կապված էր հիմնականում քաղաքական իրադրության հետ, սակայն հետագայում կուսակցության հետ հարաբերություններն ավելի են սերտանում, մասնավորապես, երբ երիտթուրքերը որդեգրում են համաթյուրքականության քաղաքականությունը: Երիտթուրքական կուսակցության հետ կապերն ամրապնդելով՝ ամսագրում հրատարակված հոդվածներում պաշտպանվում է բոլոր թյուրքերի քաղաքական միավորման հարցը³⁵: Փաստորեն ամսագիրը թյուրքական ազգայնականության, պանթյուրքիզմի գաղափարախոսության ձևավորման և տարածման համար ամենակարևոր դերն է խաղացել: Ըստ էության այն կարևոր դեր խաղաց նաև Թուրքիայում համաթյուրքականության գաղափարների ինստիտուցիոնալացման ուղղությամբ: Այդու՛ ամսագիրն իր հիմնադրման պահից որդեգրել էր համաթյուրքականության ու թյուրքականության գաղափարախոսությունը:

---

³² Balkılış Özgür 2010: 128.

³³ Temir Ahmet 1987: 41.

³⁴ Georgeon François 1986: 59.

³⁵ Balkılış Özgür 2010: 131.

Ամսագրի առաջին հատորի հրատարակությունը հովանավորել է Օրենքորդից Մահմուդ բեյ Հասանովը³⁶: «Թյուրքական հայրենիք» ամսագիրը դրամական աջակցություն էր ստանում «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունից³⁷: «Թյուրքական հայրենիք» ամսագիրը լույս էր տեսնում ամիսը երկու անգամ, հրատարակում էր «Թանին» հրատարակչությունը: «Թյուրքական հայրենիք» ամսագրի էջերում քննարկվում էին տարբեր խնդիրներ, ինչպես քաղաքական, այնպես էլ մշակութային բնույթի:

«Թյուրքական հայրենիք» ամսագրի նպատակն այսպես էր ձևակերպվում՝ «ծառայել թյուրքականությանը, ցանկանում ենք գործել ի շահ թյուրքերի: Հիմա սա է մեր մտադրությունը: Նպատակին հասնելու համար, որ ճանապարհներով էլ քայլենք, սակայն մեր ամսագրի բովանդակությունը նշելուց կգտնենք մեր ուսումնասիրությունների շրջանակը: Թանիրը մեզ օգնական»³⁸: 1911 թ. տեղի ունեցած ժողովի ժամանակ հաստատվեց ամսագրի հրատարակման քաղաքականությունը, որը Յուսուֆ Աքչուրան ներկայացնում է յոթ ուղղություններով. «հնարավորության սահմաններում նպաստել թյուրքական ցեղի շրջանում միմյանց հասկանալուն և մեկ ոճով գրելուն, այդ նպատակի համար պետք է պարզեցնել լեզուն և մեծամասնության համար օգտակար հարցեր ընտրել: Բոլոր թյուրքերի համար մեկ միասնական իդեալ մշակել: Ճանաչել թյուրքերին, նպաստել նրանց տնտեսական ու բարոյական զարգացմանը, ավելի մեծ տեղ հատկացնել գիտության զարգացմանը, իսկ քաղաքականությունը կգա այդ ամենի հետևից: Թյուրքերին միմյանց հետ ծանոթացնելու համար աշխատել ստեղծել միասնական գրականություն և ներկայացնել թյուրքական աշխարհի

---

³⁶ Sarmay Yusuf 1994: 113.

³⁷ Гасанова 1966: 61.

³⁸ Üstel Füsün 2004: 43.

բոլոր կողմերում ապրող եղբայրների ուրախությունը կամ վիշտը: Օսմանյան պետության ներքին քաղաքականությունից խոսելուց բացի ոչ մի քաղաքական կուսակցության չպաշտպանել, այլ փորձել կազմակերպել թյուրքականությունը, թյուրքական տարրերի քաղաքական ու տնտեսական շահերի պաշտպանությունը: Օսմանյան թուրքերի շրջանում զարգացնել ու ամրապնդել ազգային ոգին, պայքարել իդեալների բացակայությունից ծնված ծուլության ու հոռետեսության դեմ և ձգտել փրկել այս ազգին Արևմուտքի վախից, որն առաջացել է հենվելու տեղ չունենալուց: Պետությունների միջև քաղաքականության հիմնական գաղափարը թյուրքական աշխարհի շահերը պաշտպանելն է»³⁹:

Ամսագրի կարգախոսն էր «նա աշխատում է ի շահ թուրքերի» («Türklerin Faidesine Çalışır») և այս մասին խոսվում էր առաջին համարին նվիրված ներածությունում: Ամսագիրն ուներ 19 բաժին՝ գրականություն, քաղաքականություն, տնտեսություն, պատմություն և հնագիտություն, կրթություն և դաստիարակություն, տրամաբանություն, լեզվաբանություն, մեր լեզուն, ճանապարհորդություն, քննադատություն և մատենագիտություն, աշխարհագրություն և ազգագրություն, ճարտարապետություն, թյուրքական աշխարհ, թյուրքիզմի ժամանակագրությունը, սեփական թղթակիցների կողմից, նկարազարդումներ և քարտեզներ, կարճ հաղորդագրություն, մամուլ, նամակներ և պատասխաններ: 1913 թ. մտցվեց «քաղաքականություն և սոցիոլոգիա» բաժինը, որին ամենամեծ տեղն էր հատկացվում: Ամսագրի լեզուն շատ մոտ էր թուրքական ժողովրդական լեզվին, նպատակն էր որպեսզի հնարավորինս շատ մարդիկ կարդան այն: Ամսագրում հոդվածներ էին հրատարակվում ամենօրյա քաղաքականության, կրթության արդիականացման, ազգային տնտեսության, լեզվական բարեփոխումների,

³⁹ Akçura Yusuf 1981: 234-235.

կանանց խնդիրների վերաբերյալ: Նշենք, որ «Թյուրքական հայրենիք» ամսագրի էջերում քննարկվում էին նաև օսմանիզմի, պանիսլամիզմի ու թյուրքիզմի քաղաքական ծրագրերը: Սակայն քաղաքական իրավիճակը ակնհայտորեն ցույց էր տալիս, որ օսմանիզմի և պանիսլամիզմի քաղաքականությունները ձախողվել են, հետևաբար պանթյուրքիզմն էր ամենաարդյունավետ քաղաքական ծրագիրը, որը նաև ձևավորվող ազգայնականության հիմքն էր: Յուրահատուկ էր մոտեցումը իսլամի նկատմամբ. այն դիտարկվում էր թյուրքական ինքնության կարևոր հիմքերից, և ազգայնականացման համատեքստում իսլամը պետք է վերածվեր թյուրքերի համար ազգային կրոնի⁴⁰: Հարկ է նշել, որ ամսագրի էջերում քննարկվում էր մշակութային և քաղաքական պանթյուրքիզմի խնդիրները: Առաջինը ներկայացնում ու պաշտպանում էր Ջիյա Գյոքալփը, իսկ երկրորդը՝ Յուսուֆ Աքչուրան: Գյոքալփը կողմնակից էր օսմանյան թուրքերի շրջանում վեր հանել ու ամրապնդել էթնիկական-մշակութային ինքնության տարրերը, իսկ Աքչուրայի կարծիքով պետք է հասնել նրան, որ աշխարհի բոլոր թյուրքերն ունենան ընդհանուր ինքնություն և կարողանան քաղաքականապես համագործակցել⁴¹: «Թյուրքական հայրենիք» ամսագիրը բնականաբար բացահայտ չէր պաշտպանում քաղաքական համաթյուրքականության ծրագիրը, սակայն ավելի շուտ փորձում էր ամրապնդել օսմանյան թուրքերի և արյունակից թյուրքական ժողովուրդների միջև մշակութային հարաբերությունները⁴²:

«Թյուրքական հայրենիք» ամսագրում հոդվածներ էին հրատարակում ժամանակի հայտնի պանթյուրքիստները և թյուրքական ազգայնականության կողմնակից մտավորա-

---

⁴⁰ Balkılış Özgür 2010: 134.

⁴¹ Karpat H. Kemal 2001: 377.

⁴² Նույն տեղում, 377:

կանները, ինչպիսիք էին Մեհմեթ Էմինը, Մեհմեթ Ֆուադ Քյուփրյուլյուզադեն, Ահմեթ Աղաօղլուն, Ալի Հյուսեինզադեն, Ջիյա Գյոքալփը, Օմեր Սեյֆեթթինը, Համդուլլահ Սուփհին, Հալիդե Էդիփը, Աքա Գյունդյուզը, Ջելալ Սահիրը և այլք⁴³: Նրանք հիմնականում հողվածներ էին գրում թյուրքական լեզվի, գրականության, պատմության, ազգագրության, կրթության, սոցիալական կյանքի, աշխարհագրության, ավանդույթների և այլ թեմաների վերաբերյալ, ինչպես նաև հատուկ բաժին էր առանձնացված, որտեղ անդրադառնում էին թյուրքական աշխարհում հայտնի դեմքերի, մասնավորապես պանթյուրքիստների կենսագրություններին⁴⁴: Փաստորեն «Թյուրքական հայրենիք» ամսագրի կարևոր խնդիրներից էր, որ թյուրքերը հասնեն ազգային գիտակցության և առաջժամ մշակութային միասնության: Բացի այդ, թյուրքականության գաղափարների ինստիտուցիոնալացմանը զուգահեռ ձևավորվում էին ազգայնական, նաև ազգայնամոլական գաղափարները, որոնք արդեն ամբողջովին արտահայտվում են քեմալական շարժման շրջանում:

Հասարակության լայն շրջանակների ընթերցանության համար էր նախատեսված «Թյուրքական հայրենիք» ամսագրի գրական հավելվածը՝ «Դեպի ժողովուրդ» («Halka Doğru») խորագրով: Այն ևս մասամբ հավատարիմ էր պանթյուրքական գաղափարախոսությանը և խմբագրվում էր պանթյուրքական շրջանակների հետ մտերիմ կապեր ունեցող Ջելալ Սահիրի կողմից⁴⁵: «Դեպի ժողովուրդ»-ը լույս էր տեսնում Ստամբուլում 1913 թ. ապրիլի 11-ից: Մի քանի օր անց այն փակվեց, և 1914 թ. ապրիլից Ջելալ Սահիրը սկսեց խմբագրել «Թյուրքական հայրենիք» ամսագրի հավելված հանդիսացող մեկ այլ շաբաթաթերթ՝ «Թյուրքերեն բառ»

⁴³ Üstel Füsün 2004: 46.

⁴⁴ Sarımay Yusuf 1994: 115.

⁴⁵ Landau 1995: 44; Sarımay Yusuf 1994: 199.

(Türk Sözü) խորագրով, որը լույս էր տեսնում Ստամբուլում 1914 թ. ապրիլի 13-ից: Կարգախոսն էր «գնալ դեպի ժողովուրդը և աշխատել ժողովրդի համար» («Halka doğru gitmek, halka için çalışmak»)⁴⁶: Հրատարակությանը տրվող նյութերի մեջ հատուկ ուշադրություն էին դարձնում այնպիսիներին, որոնք վերաբերում էին «թյուրքական աշխարհին» և գրված էին համաթյուրքականության ոգով: Ակնհայտորեն, թեև փոխվում է շաբաթաթերթի անունը, սակայն նրա նպատակները շարունակում են մնալ նույնը՝ այն է, համաթյուրքականության գաղափարները հնարավորինս տարածել ժողովրդի շրջանում: Շաբաթաթերթը հիմնելով խմբագիրները, մասնավորապես Յ. Աքչուրան, իրենց առջև դրել էին հետևյալ նպատակը՝ ապահովել մաքսիմալ ընթերցանություն: Բացի այդ նրանք փորձում էին թյուրքական ռասայի շրջանակներում ստեղծել ընդհանուր իդեալ, որն ընդունելի կլիներ բոլոր թյուրքերի համար: Նպատակներից էր թյուրքական տարբեր ժողովուրդներին ծանոթացնել միմյանց հետ, ձևավորել սեր ու հարգանք միմյանց նկատմամբ, ներկայացնել ընդհանուր շահերը, ձգտել առաջընթացի, օսմանյան թյուրքերի շրջանում ամրապնդել թյուրքական ազգային ոգին, արտաքին քաղաքականության մեջ պաշտպանել թյուրքական ժողովուրդների շահերը: Յ. Աքչուրան իր պանթյուրքիզմի տեսլականով ներկայացնում էր թյուրքական աշխարհը որպես մեկ անբաժանելի միասնություն՝ ակնհայտորեն երկու խորհրդանիշերով՝ մշակութային կապերով (լեզու, պատմություն, ավանդույթներ) և նյութական կապերով (արյուն, ռասա)⁴⁷: «Թյուրք» (Türk) հասկացության տակ Աքչուրան հասկանում է թյուրքական ծագում ունեցողներին, այդ թվում թաթարներին, ազերիներին, դրզներին, յակուտներին

⁴⁶ Landau 1995: 44.

⁴⁷ Akçura Yusuf 1978: 23-26.

րին և այլն⁴⁸: Նրանց բոլորի համար Աքչուրան օգտագործում է «ազգ» (millet) հասկացությունը: «Թյուրքական հայրենիք»-ում հրատարակված Աքչուրայի հոդվածներում մի կողմից բարձրաձայնվում էին արտաքին թյուրքերի խնդիրները և հույսերը, իսկ մյուս կողմից շարունակվում էր պայքարը օսմանիզմի և պանիսլամիզմի գաղափարախոսությունների վերածնման փորձերի դեմ: Կարող ենք եզրակացնել, որ պանթյուրքիզմի գաղափարախոսության ձևավորման և տարածման գործում Աքչուրայի կարևոր ներդրումն է շարժման քաղաքական դերի բարձրացումը և ընդգծումը, թեև միաժամանակ քարոզվում էր նաև մշակութային ասպեկտը: Այդու՝ «Թյուրքական հայրենիք» ամսագիրը համաթյուրքականության գաղափարների տարածման, համակարգման ու ինստիտուցիոնալացման ուղղությամբ զգալի աշխատանք կատարեց, որի արդյունքում այդ գաղափարները տարածվեցին հասարակության մեջ, իսկ ամսագիրն իր մնայուն տեղն ունի մինչ օրս:

«Թյուրքական օջախներ» կազմակերպությունը և համաթյուրքականության գաղափարախոսությունը

Համաթյուրքականության գաղափարախոսության տարածման, ինչպես նաև ինստիտուցիոնալացման առումով մեծ դեր կատարեց «Թյուրքական օջախներ» (Türk Ocaklar) կազմակերպությունը: Նման կազմակերպության հիմնադրման նախաձեռնությունը պատկանում է ռազմաբժշկական ուսումնարանի մոտ 190 ուսանողներին: Սկզբնական շրջանում գաղտնի հանդիպումները կազմակերպվում էին ուսումնարանում, սակայն, երբ ղեկավարության մոտ կասկածներ առաջացան, նրանք հանդիպումները շարունակեցին Ստամբուլի ասիական մասում գտնվող Քարաջաահմեթ գերեզմա-

---

⁴⁸ Նույն տեղում, 33-34:

նատանը (Karacaahmet Cemetery)⁴⁹: «Թյուրքական օջախներ» կազմակերպությունը փաստացի հիմնադրվել է 1911 թ. Հունիսի 20-ին, սակայն հիմնադրման պաշտոնական ամսաթիվն է 1912 թ. մարտի 25-ը: Շուտով կազմակերպությանը միանալու հրավեր են ստանում ժամանակի հայտնի մտածողներից Մեհմեթ Էմին Յուրդաքուլը, Ահմեթ Ֆերիթը, Ահմեթ Աղաօղլուն, Ֆուաթ Սաբիթը, Յուսուֆ Աքչուրան և Մեհմեթ Ալի Թեվֆիքը: Հետագայում կազմակերպությանը միացան նաև Զիյա Գյոքալփը, Հալիդե Էդիփը, Ֆուադ Քյոփրյույուն, ինչպես նաև Թուրքիայի Հանրապետության երկրորդ նախագահ Իսմեթ Ինյունյուն (վերջինը անդամակցել է 1917 թ.): Այս անհատները սկսեցին ուղղորդել կազմակերպության գործունեությունը, արդյունքում շեշտը դարձյալ դրվեց պանթուրքական հռետորաբանության վրա: Բացի այդ, նրանք սկսեցին վերակառուցել կազմակերպության կառուցվածքը և ուղենշեցին նրա գործունեության հիմնական բնագավառները՝ առաջնային համարելով ողջ երկրի տարածքում մասնաճյուղերի բացումը: «Թյուրքական օջախներ» ընկերության հիմնադիր կազմն այսպիսին էր. նախագահ՝ Ահմեթ Ֆերիթ (Թեք), փոխնախագահ՝ Յուսուֆ Աքչուրա, քարտուղար՝ Մեհմեթ Ալի Թեվֆիք, գանձապահ՝ դոկտոր Ֆուաթ Սաբիթ⁵⁰: 1913 թ. ընկերության նախագահ ընտրվեց Համդուլլահ Սուփիի Թանրիօվերը (Hamdullah Suphi Tanriover, 1885-1966): Նա ղեկավարեց ընկերությունը մինչև փակվելը՝ 1931 թ., հետագայում նույն դերը ստանձնեց, երբ 1949 թ. վերաբացվեց «Թյուրքական օջախները»: Սուփիին եղել է արդիականացված թյուրքականության կողմնակից և, ինչպես Գյոքալփը, հավատում էր, որ բոլոր թյուրքերի համար առանցքային նշանակություն ունի մշակույթը: Նրա մշա-

⁴⁹ Üstel Füsün 2004: 52.

⁵⁰ Tunaya Tarik Zafer 1988: 432.

կույթի կոնցեպցիան հիմնված էր էթնիկ պատկանելիության ու աշխարհիկության սկզբունքների վրա:

«Թյուրքական օջախների» գործունեությունը խրախուսվում էր երիտթուրքական առաջնորդների կողմից, ովքեր ըմբռնել էին կազմակերպության ներուժը և նպատակադրվել էին այն ծառայեցնել իրենց շահերին: Ինչպես նշում է հայտնի օսմանագետ Է. Ջյուրխերը՝ 1911 թ. սկսած պանթյուրքիստ ազգայնականներն ունեին իրենց սեփական կազմակերպությունը՝ «Թյուրքական օջախները», որը սերտ կապեր ուներ «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության հետ⁵¹: «Միություն և առաջադիմություն» կոմիտեի անդամները, հատկապես Էնվերը, որոշեցին «Թյուրքական օջախների» դերը բարձրացնել կազմակերպչական առումով և այն օգտագործել քաղաքականապես⁵²: Այս նպատակով ավելի ուշ «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը փորձեց ամբողջությամբ իր վերահսկողության տակ վերցնել ընկերությունը, ուստի առաջադրեց Ջիյա Գյոքալփի թեկնածությունը «Թյուրքական օջախների» նախագահի պաշտոնում, սակայն Գյոքալփը ձախողվեց⁵³: Անշուշտ, սա չի նշանակում, որ այս կազմակերպությունը չէր համագործակցում երիտթուրքերի հետ: «Թյուրքական օջախներ» ընկերությունը սկզբնական շրջանում կապեր ուներ տարբեր քաղաքական ուժերի, այդ թվում երիտթուրքական կուսակցության հետ: «Թյուրքական օջախների» և «Միություն ու առաջադիմություն» կուսակցության հարաբերություններն ավելի սերտացան Բալկանյան պատերազմներից հետո և Առաջին համաշխարհային պատերազմի շրջանում, քանի որ կուսակցությունը որդեգրեց թյուրքականության ու թուրանականու-

---

⁵¹ Zürcher 2010: 216.

⁵² Landau 1995: 41.

⁵³ Uzer Umut 2016: 32.

թյան գաղափարախոսությունը⁵⁴: Մյուս կողմից, այդ սերտացմանը նպաստում էր այն, որ կազմակերպության վերնախավը ևս մտերմիկ հարաբերություններ ուներ կուսակցության վերնախավի հետ, նրանք պատերազմի հարցում կիսում էին նույն կարծիքը և գաղափարապես նախապատրաստում էին երիտասարդությանը:

«Թյուրքական օջախներ» կազմակերպության նպատակները ներկայացված են նրա կանոնադրություններում՝ առաջինն ընդունվել է 1912 թ., իսկ երկրորդը՝ 1918 թ.: Առաջին կանոնադրության երկրորդ հոդվածում այսպես է ձևակերպված՝ «ընկերության նպատակն է իսլամին հետևող թյուրքական ժողովուրդների ազգային կրթության ու գիտության զարգացումը, սոցիալական ու տնտեսական մակարդակի բարձրացումը, թյուրքական ռասայի ու լեզվի կատարելագործումը»⁵⁵: Կանոնադրության երրորդ հոդվածում նշված է՝ «ընկերության նպատակին հասնելու համար Թյուրքական օջախներ անունով ակումբներ, բաց դասեր, կոնֆերանսներ պետք է կազմակերպվեն և հրատարակվեն գրքեր, թերթեր, աշխատություններ: Ազգային հարստությունը պաշտպանելու և ընդլայնելու համար ընկերությունը պետք է համագործակցի բոլոր տեսակի արհեստների ու արվեստների գիտականների հետ, նրանց խորհուրդներ ու օգնություն ցույց տա, որպեսզի ծնվեն նոր հարստություններ ու դրանք ապրեն հնարավորինս երկար»⁵⁶: Համեմատության համար նշենք, որ երկրորդ կանոնադրության երկրորդ հոդվածում նշվում է «ընկերության նպատակն է աշխատել թյուրքերի մշակութային միասնության և քաղաքակրթական զարգացման ուղղությամբ: Օջախի գործունեության շրջանակը, ան-

---

⁵⁴ Üstel Füsün 2004: 69-80.

⁵⁵ Լույն տեղում, 100:

⁵⁶ Sarıay Yusuf 1994: 137-138.

շուշտ, Թուրքիան է»⁵⁷: Մեկ այլ հոդված պնդում էր, որ կազմակերպությունը հեռու է կուսակցության քաղաքականությունից: Սակայն այս տեսակետի հետ մենք համաձայն չենք, ճիշտ հակառակը՝ նրա գործունեությունն ուղղորդվում էր երիտթուրքական կուսակցության, այնուհետև՝ քեմալականների կողմից:

Կազմակերպությունը ենթադրում էր, որ առաջադրված նպատակներին պետք է հասնել ժամանակի ընթացքում՝ հիմնադրելով նորանոր մասնաճյուղեր և հավաքագրելով նոր անդամներ, ընդ որում թիրախում էր գտնվում երիտասարդությունը: Կազմակերպությունը հիմնադրում է տարբեր խմբակներ, անցկացնում երեկոյան դասընթացներ, կազմակերպում դասախոսություններ, գրական ու գեղարվեստական երեկոներ, ինչպես նաև հրատարակում էր գրքեր ու թերթեր: Հարկ է նշել, որ «Թյուրքական օջախների» ամենակարևոր գործողություններից էր հանդիսանում տարաբնույթ կոնֆերանսների կազմակերպումը: Այսպես՝ երկրորդ սահմանադրության ընդունումից հետո ընդհուպ մինչև 1918 թ. կազմակերպվեցին 500-ից ավել կոնֆերանսներ: Դրանցում քննարկվում էին կրթության, լեզվի, գրականության, քաղաքական հիշողությունների, ազգի, կանանց, սանիտարական հարցեր, իրավական ու տնտեսական և թյուրքական աշխարհում առկա խնդիրները⁵⁸:

1914 թ. դրությամբ ընկերությունը 16 կենտրոններ ուներ Օսմանյան կայսրությունում, որոնց անդամների ընդհանուր թիվը հասնում էր 3000-ի: 1916 թ. օգոստոսին օջախների թիվը հասնում է 25-ի, իսկ 1918 թ. Ստամբուլում և վիլայեթներում գործում էին 35 օջախներ⁵⁹: Ամենամեծը Ստամբուլի օջախն էր, որի անդամների թիվը հաշվվում էր ավելի

---

⁵⁷ **Նույն տեղում**, 138:

⁵⁸ **Hekimoğlu Vecihi Fuat Sefa** 2017: 47.

⁵⁹ **Sarınay Yusuf** 1994: 134.

քան 1800⁶⁰: Այս շրջանում, բացի Ստամբուլից կենտրոնական օջախներ կային նաև Ադանայում, Բուրսայում, Իզմիրում, Քոնիայում, Գիրեսունում, Անկարայում, Գազիանթեփում, Էրզրումում, Քարահիսարում, Բաքվում և այլ վայրերում: Համդուլլահ Սուփիին 1912 թ. հետո օջախներ բացեց նաև Թուրքեստանում և Չինաստանում, որոնք լայն գործունեություն էին ծավալում մինչև փակվելը (Առաջին աշխարհամարտի ավարտին - Ն. Մ.)⁶¹: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին և անգամ զինադադարից հետո ավելանում է ինչպես օջախների, այնպես էլ դրանց անդամների թիվը: Չինադադարի շրջանում Ստամբուլում և դրսում բացվեցին «Թյուրքական օջախների» 28 մասնաճյուղեր, իսկ Ստամբուլի կենտրոնական օջախի անդամների թիվը անցնում էր 2743-ը⁶²: 1920-ական թթ. դրությամբ ընկերություններ մոտ 30000 անդամ⁶³:

«Թյուրքական օջախներ» ընկերության հետ սերտորեն կապված էր «Հետախույզ» (İzci) սկաուտական կազմակերպությունը, որը գտնվում էր Էնվերի անձնական հովանու ներքո: Ջ. Լանդաուն իր գրքում ներկայացնում է բրիտանական հետախուզության զեկույցի տվյալները նրանց մասին. «Կազմակերպության անդամները ստանում են ռազմական պատրաստություն, գործնական աշխատանքի համար նրանց տեղավորում են որպես լիազորություններ չունեցող սպաներ: Նրանց կրծքանշանները, որոնց վրա գրված է անունն ու տիտղոսը, մաքուր թուրքական են և իսլամամետ: Ալին ու Մեհմեդը դառնում են Աքսոնքոր և Թիմուրթաշ: «Սպիտակ գայլը», որը ծնունդ է տվել թյուրքական ժողովուրդների առասպելական նախահայր Օղուզին, չնայած իս-

---

⁶⁰ Landau 1995: 42.

⁶¹ Sarmay Yusuf 1994: 134-135.

⁶² Tunaya Tarik Zafer 1988: 435.

⁶³ Landau 1995: 42.

լամական արգելքին, պատկերվում է «Վետախույզի» խորհրդանիշերի վրա, նրանց առաջնորդում էր գլխավոր հրամանատարը (Başbuğ), շարք են կանգնեցվում տասնապետերի ու հարյուրապետերի կողմից, աղոթում են ոչ թե Ալլահին այլ Թանրըին, բոլոր թուրանցիներին ընդունում են որպես իրենց եղբայրներ և ողջունում են ոչ թե խալիֆ կամ փադիշահ, այլ թյուրքերի հաքան»⁶⁴:

«Թյուրքական օջախներ» ընկերությունը որոշակի ուշադրություն էր դարձնում օսմանիզմի ու իսլամիզմի գաղափարախոսություններին, սակայն հիմնականում զբաղվում էր համաթյուրքականության քարոզչությամբ՝ ի դեմս ընկերության անդամ հայտնի պանթյուրքիստների: Համաթյուրքականության գաղափարների քարոզչությանն ավելի մեծ տեղ տրվեց Բալկանյան պատերազմներից հետո և Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Այս շրջանում «Թյուրքական օջախներում» նկատելի էր Յուսուֆ Աքչուրայի, Հյուսեինզադե Ալիի ու Ջիյա Գյոքալփի գաղափարական ազդեցությունը⁶⁵: Նշված շրջանում ընկերությունը մեծ տեղ էր հատկացնում նաև Թուրանի ու պանթուրանիզմի գաղափարներին: Ընկերության շրջանակներում Թուրանի իդեալը ի հայտ եկավ Բալկանյան պատերազմներից հետո, իսկ Ջիյա Գյոքալփի «Թուրան» բանաստեղծությունն ամենաընդունելի ստեղծագործությունն էր⁶⁶: Հարկ է նշել, որ ընկերությունը քեմալական շարժման ու հանրապետության կառուցման գործընթացներում ավելի կենտրոնանում է թյուրքական ազգային մշակույթի քարոզչության վրա: Այս գաղափարական աշխատանքները կազմակերպությունն իրականացնում էր «Թյուրքական հայրենիք» ամսագրի միջոցով, որը հանդիսանում էր նրա օրգանը: Այս

⁶⁴ Landau 1981: 41.

⁶⁵ Sarıay Yusuf 1994: 153-163.

⁶⁶ Նույն տեղում, 181-182:

շրջանում ընկերությանը և նրա ամսագրին հաջողվեց համաթյուրքականությունը վերածել թյուրքականության ազգայնական դոկտրինայի⁶⁷: Մյուս կողմից ամսագրի շրջանակներում շարունակվում էր լեզվական բարեփոխումների քննարկումը, որը ևս կազմակերպության նպատակներից էր:

«Թյուրքական օջախներ» կազմակերպությունը նախապատրաստեց Թուրքիայի Հանրապետության գաղափարական հիմքը, քանզի այս ընկերության շատ անդամներ միացան *ազգային-ազատագրական* (իրականում ազգայնամուլական - Ն. Մ.) շարժմանը⁶⁸: Քեմալական շարժման հաջողությունից հետո «Թյուրքական օջախների» անդամներն սկսեցին աջակցել Մուսթաֆա Քեմալին պետականաշինության գործընթացում, իսկ վերջինս ընկերությունն օգտագործում էր իր բարեփոխումների կատարման անհրաժեշտությունն ու կարևորությունը ցույց տալու համար: Աթաթյուրքը ֆինանսավորում էր ընկերությանը և ցանկանում էր, որ նա հատուկ ուշադրություն դարձնի Թուրքիայի արևելյան շրջաններին: Կարծում ենք սա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ արևելյան շրջաններում Քեմալը բախվել էր քրդական ապստամբությունների հետ, ուստի անհրաժեշտ էր այդ տարածքներում գաղափարական աշխատանքներ կատարել:

1924 թ. «Թյուրքական օջախների» գրասենյակը տեղափոխվում է Անկարա և այն կառավարության կողմից բնութագրվում է որպես մի կազմակերպություն, որը «աշխատում է ի նպաստ հասարակությանը»⁶⁹: 1920-ական թթ. ընկերությունը ծրագրել էր իր գաղափարները տարածել ամբողջ երկրով, միաժամանակ նրանք լծվել էին ազգայնականության ու քեմալիզմի գաղափարախոսության քա-

---

⁶⁷ Niyazi Berkes 1964: 346.

⁶⁸ Sarımay Yusuf 1994: 222.

⁶⁹ Uzer Umut 2016: 34.

րոզմանը, ընդ որում, ինչպես երկրի զարգացած, այնպես էլ հետամնաց շրջաններում: Ըստ էության այս շրջանում «Թյուրքական օջախներ» ընկերությունը միահյուսվել էր Հանրապետական-ժողովրդական կուսակցության հետ և ինչ-որ տեղ դարձել էր նրա գաղափարախոսը: Արդեն 1920-ական թթ. վերջին նկատվում է, որ ընկերությունը սահմանափակում է իր գործունեության ոլորտները, որը կապված էր կառավարության գործողությունների հետ: Այսպես՝ 1926 թ. մասնաճյուղերի թիվը 217-ն էր, իսկ անդամներինը՝ 30000: Նոր մասնաճյուղեր բացվում էին հիմնականում պետության արևելյան և հարավարևելյան շրջաններում: 1927 թ. օջախների ընդհանուր թիվը հասնում էր 266-ի և անդամների թիվը՝ 32000-ի, որից հետո այս թվերն այլևս չեն ավելանում, հակառակը, նկատվում է նվազման միտում⁷⁰:

Քեմալականները շուտով սկսեցին ճնշել բացահայտ պանթյուրքական ցանկություններն ու հայտարարությունները, որը Քեմալի կողմից հայտարարվեց որպես պաշտոնական պետական քաղաքականություն: Սակայն, իրականում համաթյուրքականության գաղափարախոսության ինստիտուցիոնալացումը շարունակվում էր, քանզի այդ գաղափարներն ընկած էին քեմալական շատ բարեփոխումների հիմքում: Նման պայմաններում «Թյուրքական օջախները» նույնացվում են քաղաքական վարչակարգի հետ, քանզի նրանք ոչ միայն ընդհանուր գաղափարներով էին առաջնորդվում, այլև նույն կադրերն ունեին, ավելին՝ «Թյուրքական օջախները» շարունակում էին աջակցել կառավարությանը: Խոսքը վերաբերում է «Թյուրքական պատմագիտական ընկերությանը», որի նախատիպ հանդիսացող «Թյուրքական պատմության ուսումնասիրման կոմիտեն»

---

⁷⁰ Sarımay Yusuf 1994: 245.

(Türk Tarihini Tetkik Heyeti) հիմնադրվել է 1930 թ. որպես «Թյուրքական օջախների» մի մաս⁷¹:

1931 թ. Քեմալը որոշեց ընկերությունը փակել⁷², Թանրիօվերը թեև միջամտեց փորձելով թույլ չտալ փակել այն, սակայն հաջողություն չունեցավ, ավելին որպես դեսպան ուղարկվեց Բուխարեստ: Ընկերությունը փակվում է 1931 թ., քանզի կառավարության քաղաքականությունը փոխվել էր, և փոխվել էին ներքին քաղաքականության հիմնական խնդիրներն ու գերակայությունները: Ըստ էության ընկերությունը հաջողությամբ կատարեց իր առջև դրված հիմնական խնդիրները: Փաստորեն «Թյուրքական օջախները» մասնակիցը դարձան թուրքական ինքնության քեմալական տարբերակի մշակմանը և, ըստ էության, քեմալականների գաղափարները սկսեցին տարածել ողջ երկրով:

«Թյուրքական օջախներ» ընկերության հենքի վրա ստեղծվեց «Ժողովրդական տները» («Halk Evleri»): Ընկերության անդամները հիմնականում միացան «Ժողովրդական տներին», որը հիմնադրվեց Հանրապետական-ժողովրդական կուսակցության (այսուհետև՝ ՀԺԿ) կողմից, և 1931 թ. մայիսին տեղի ունեցավ գլխավոր կոնգրեսը⁷³: Նշենք, որ «Ժողովրդական տների» գլխավոր նպատակն էր արդիականացումը տարածել երկրի բոլոր բնագավառների վրա:

---

⁷¹ Թուրքական պատմության ուսումնասիրման կոմիտեի ղեկավարն էր Թևֆիք Բըրքըլըօղլուն, իսկ անդամներն էին Սադրի Մաքսուդի Արսալը, Յուսուֆ Աքչուրան, Ռեշիթ Գալիփը, Իսմայիլ Հաքքը Ուզունչարշըլըն, ով հանրապետության վաղ շրջանում նախապատրաստեց պատմության դասագիրքը:

⁷² Հարկավոր է նշել, որ «Թյուրքական օջախներ» ընկերության հետ միասին փակվեցին նաև Թուրքիայում հայտնի մյուս կազմակերպությունները, այդ թվում «Թուրքական ուսուցիչների միությունը», «Թուրքական կանանց միությունը», «Ազգային թուրքական ուսանողների միությունը» և մասնական կազմակերպությունները: Տե՛ս **Sarımay Yusuf** 1994: 322-325, 329:

⁷³ **Üstel Füsün** 2004: 362.

«Թյուրքական օջախների» փակման համար կային մի շարք պատճառներ՝ կապված կազմակերպության գործունեության բնագավառների ու նրա նախագահ Համդուլլահ Սուփհիի գործունեության հետ: Պատճառներից է այն, որ համաթյուրքականության գաղափարախոսությունը, հատկապես թուրանականությունը խանգարում էին քեմալականներին խորհրդային իշխանությունների հետ հարաբերությունների զարգացմանը: Անգամ 1930-1931 թթ. Անկարայում Խորհրդային Միության դեսպանը խնդրել է Թյուրքիայի արտաքին գործերի փոխնախարարին միջոցներ ձեռնարկել օջախների դեմ, քանզի դրանք ազդեցություն են գործում Ռուսաստանի թյուրքերի վրա⁷⁴: Սակայն, հազիվ թե սա ընկերության փակման պատճառ հանդիսանա, քանզի նշված շրջանում արդեն իսկ կողմերի միջև հարաբերությունները սառել էին: «Թյուրքական օջախների» փակումը նշանակում էր, որ իշխանությունն ամբողջովին կենտրոնացվել է ՀԺԿ-ի ձեռքում, և նման կազմակերպության կարիք իշխանությունն այլևս չունի: Մյուս կողմից, այն ընդհանրապես չի վերացվում, ինչպես վերևում նշել ենք, հիմք է դրվում նոր կազմակերպության՝ «Ժողովրդական տներին»: Այլ կերպ համաթյուրքականության գաղափարական փոխակերպումներին զուգահեռ կերպափոխությունների էին ենթարկվում նաև այդ գաղափարները կրող կազմակերպությունները:

1949 թ. «Թյուրքական օջախներ» ընկերությունը վերաբացվում է և իրեն ընդդիմադիր ուժ է հայտարարում՝ սկսելով համագործակցել Ժողովրդավարական կուսակցության (այսուհետև՝ ԺԿ) հետ: 1950 թ. խորհրդարանական ընտրություններում ԺԿ-ն հաղթանակ է տանում և անցնում իշխանության: «Թյուրքական օջախների» նախագահ Թանրիօվերը ԺԿ-ից երկու անգամ ընտրվում է պատգամավոր՝ 1950 թ. Մանիսայից և 1954 թ. Ստամբուլից: 1966 թ. Թան-

⁷⁴ Arıkan Mustafa, Deniz Ahmet 2004: 414.

րիօվերի մահից հետո ընկերության նախագահն է դառնում պատմաբան Օսման Թուրանը: «Թյուրքական օջախների» գործունեությունը կրկին արգելվում է 1980 թ. տեղի ունեցած ռազմական հեղաշրջումից հետո: Երրորդ անգամ ընկերությունը վերաբացվում է 1986 թ. և «Մտավորականների օջախ» խմբի հետ զգալի ազդեցություն ունենում «Մայր հայրենիք» կուսակցության ազգայնական պահպանողական թևի շրջանում: 2000 թ. դրությամբ «Թյուրքական օջախներ» ընկերությունն արդեն 50 մասնաճյուղեր ուներ Անատոլիայում և ակտիվորեն համագործակցում էր նահանգներում գործարարների հետ⁷⁵: Խորհրդային համակարգի փլուզումից հետո «Թյուրքական օջախներ» կազմակերպությունը հետաքրքրությունը սևեռեց դեպի թյուրքախոս երկրներ: Ընկերությունը Նուրի Գյուրգյուրի գլխավորությամբ, ով նախագահ էր ընտրվել 1996 թ., փորձում է ազգայնականությունը ներկայացնել որպես քաղաքական վերնախավի գաղափարախոսություն, որը պետք է կիսեին բոլոր քաղաքական կուսակցությունները: Նրա ղեկավարությամբ «Թյուրքական օջախները» ավելի շատ դարձել են պահպանողական և աջակցում են «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության կառավարությանը: 2012 թ. ընկերության նախագահ ընտրվեց պրոֆեսոր Մեհմեթ Օզը, ով ևս համագործակցում է կառավարության հետ և աջակցում նրա վարած քաղաքականությանը:

Եզրակացություն

Այսպիսով երիտթյուրքական հեղաշրջումից հետո Օսմանյան կայսրությունում պայմաններ ստեղծվեցին համաթյուրքականության գաղափարների տարածման ու ինստիտուցիոնալացման համար: Ըստ էության այս գործընթացների հիմքերը դրել էին առանձին անհատներ, որն էլ շա-

---

⁷⁵ Uzer Umut 2016: 36.

րունակվեց պանթյուրքական բնույթի կազմակերպությունների ու մամուլի կողմից: Համաթյուրքական գաղափարներով առաջնորդվող կազմակերպությունների և նրանց կողմից հրատարակված մամուլի նպատակն էր այդ գաղափարներն ինստիտուցիոնալացնել հասարակական ու պետական կառույցներում և դրանք վերածել համակարգված գաղափարախոսության: Թերևս այս ամենով էր պայմանավորված, որ «Թյուրքական ընկերություն», «Թյուրքական հայրենիք» և «Թյուրքական օջախներ» կազմակերպությունները հաջորդեցին միմյանց՝ ըստ էության որդեգրելով նույն գաղափարները, նպատակներն ու տեսլականը: Այս կազմակերպությունների շրջանակներում համաթյուրքականության գաղափարները վերածվեցին համակարգված գաղափարախոսության, որը հետագայում ենթարկվում է որոշակի կերպափոխությունների՝ կապված պետական քաղաքականության հետ:

Ամփոփելով վերոնշյալ կազմակերպությունների նպատակները կարող ենք առանձնացնել հետևյալը՝ բոլոր ընկերությունների համար առաջնային էր լեզվական բարեփոխումը, համաթյուրքականության գաղափարների քարոզումն ու տարածումը, որն իրականացվում էր կազմակերպությունների կողմից հրատարակվող ամսագրերի և այլ բնույթի հրապարակումների միջոցով, քննարկվում էր օսմանականության և իսլամականության քաղաքական ծրագրերը, սակայն ընդունելի էր համարվում թյուրքականության ծրագիրը, ուշադրություն էր դարձվում թե՛ մշակութային, թե՛ քաղաքական համաթյուրքականությանը: Համաթյուրքական բնույթի ընկերությունների և մամուլի գործունեության արդյունքում համակարգվեցին և ինստիտուցիոնալացվեցին համաթյուրքականության գաղափարները, որոնք հետագա տարիներին թեև ենթարկվել են կերպափոխությունների,

սակայն հասարակական ու քաղաքական համակարգի մաս
են հանդիսանում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Гасанова Э. Ю. 1966, Идеология буржуазного национализма в Турции в период младотурок (1908-1914 гг.), Баку, Издательство академии наук Азербайджанской ССР.

Karpat H. Kemal 2001, The Politization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State, Oxford-New York, Oxford University Press.

Heyd Uriel 1950, Foundation of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gokalp, London, Luzac and Harvill Press.

Landau M. Jacob 1995, Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation, Hong Kong, Hurst & Company London.

Landau M. Jacob 1981, Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism, London, C. Hurts & Company.

Niyazi Berkes 1964, The Development of Secularism in Turkey, New York, MQUP.

Parla Taha 1985, The Social and Political Thought of Ziya Gökalp 1876-1924, Leiden, E. J. Brill.

Uzer Umut 2016, An Intellectual History of Turkish Nationalism, Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity, The University of Utah Press Salt Lake City.

Zenkovsky A. Serge 1960, Pan-Turkism and Islam in Russia, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press.

Zürcher J. Erik 2010, The Young Turk Legacy and Nation Building. From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey, London- New York, I. B. Tauris.

Akçura Yusuf 1978, Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, İstanbul, Türk Kültür Yayını.

Akçura Yusuf 1976, Üç Tarz-i Siyaset, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi.

Akçura Yusuf 1981, Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Balkılış Özgür 2010, Rüşeym Halinde Türk Milliyetçiliği: Türk Yurdu Dergisi (1911-1918), Mülkiye, Cilt 34, Sayı 266, s. 125-170.

Arikan Mustafa, Deniz Ahmet 2004, Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, s. 401-432.

Demir Ahmet 2016, Ayaz İshaki ve Türk Dilinin Sadeleşmesi Sorunu: Yeni Lisan Hareketi Öncesinde Kazan-İstanbul Hattında Bir Erken Entelektüel Tartışma (1909), Modern Türklük Araştırmalar Dergisi, Cilt 13. Sayı 1., s. 7-31.

Gazioğlu Can Duran 2018, Türk Derneği'nin Yeni Lisan Hareketine Katkıları İhmal mi Edildi? Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, s. 281-297.

Georgon François 1986, Türk Milliyetçiliğinin Kökenlere- Yusuf Akçura - (1876-1935), Ankara, Yurt Yayınları.

Gökalp Ziya 1982, Makaleler II, Hazırlayan Süleyman Hayri Bolay, Ankara, s. 40-46.

Hekimoğlu Vecihi Fuat Sefa 2017, Türkiye'de Türkçülük Hareketinin Ortaya Çıkması ve Ocakları, BEU Akademik İzdüşüm, Cilt 2. Sayı 1., s. 41-51.

Önem Nizam 2005, İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık, İstanbul, İletişim.

Özyurt Cevat 2005, Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp'ın Medeniyet Arayışı, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 31, s. 179-198.

Paçacıoğlu Burhan 2001, Türk Derneği Tasfiyeci miydi? TÜBİAR-X, s. 218-233.

Sarımay Yusuf 1994, Türk Milliyetçilerinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931, Otuken, İstanbul.

Temir Ahmet 1987, Yusuf Akçura, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tunaya Tarık Zafer 1988, Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Üstel Füsün 2004, İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Նելլի Մինասյան - պ.գ.թ., Հայկական պեդագոգիկական
մանկավարժական համալսարանի
համաշխարհային պատմության
և նրա դասավանդման մեթոդիկայի
ամբիոն,
minasyan.nelli@yahoo.com

THE IDEAS AND PURPOSES OF THE FIRST PAN-TURKIC ORGANIZATIONS

Keywords: *Pan-Turkism, The Association of the Turks, The Homeland of the Turks, Hearth of the Turks, Young Pencils Movement, Turan, nationalism.*

The main goal of this article is to show the ideas and purposes of the first Pan-Turkic organizations, such as the “Association of the Turks”, the “Homeland of the Turks” and “Hearth of the Turks”. These organizations and their press started to distribute the ideas of Pan-Turkism. The important goal of all these organizations was the reformation of the Turkish language. They also discussed the political programs of the Osmanism and Pan-Islamism, but they adopted the program of Pan-Turkism.

As a result of activity of the Pan-Turkic organizations the ideas of Pan-Turkism were systematized and institutionalized, which later were transformed but they continued to be part of the public and state system.

Nelli Minasyan - *PhD, Chair of World History and its Teaching Methods of the Armenian State Pedagogical University,*
minasyan.nelli@yahoo.com